

HİLYELERE GÖRE Hz. PEYGAMBER'İN İNSANLARA DAVRANIŞI

Dr. Hikmet ATİK*

Giriş

Hilye kelime olarak “süs, zinet, cevher, yüz güzelliği ve güzel olan sıfatlar” gibi manalara gelmektedir. *Kamus-ı Türkî*¹ de bu manalar verildikten sonra “Fahri kainat Efendimizin evsaf-ı mübarkesi ve bundan bahseden kitap: Hilye-i Hakânî”¹ diye ıstılâhî manası verilmiştir. Türk Lügatı'nda ise, zinet, süs ve bezek gibi kelime manalarını verdikten sonra “hilye-i şerife –tavsifi- cenâb-ı Nebiy-yi muhteremin evsaf ü secâyâ-yı âliyesini havî kitap ve levha”² şeklinde ıstılâhî anlamı da verilmiştir.

Hilye kelimesi Kur'an'da da dört ayrı yerde kelime manasıyla geçmektedir.³ Hilye birçok hadiste kelime manasında kullanılırken şu hadiste bir edebî türe de kaynaklık etmiş olan ıstılâhî anlamıyla zikredilmiştir. “Hz. Hasan (r.a.) naklediyor: Peygamber Efendimizin Hilyesini çok iyi bilen dayım Hind b. Ebî Hâle'ye Hz. Peygamber'in üstün vasıflarını sordum ve olduğu gibi belleyip hafızama nakşetmek için bana O'ndan bahsetmesini rica ettim.⁴ Hâkânî'nin *Hilye*'sinde de hadis kaynaklarında geçmeyen bir rivayette kelime ıstılâhi manasında kullanılmaktadır. “Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'den Hz. Peygamber'in şöyle

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı.

¹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1987,558.

² Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügatı*, İstanbul 1928, II/502.

³ Ra'd 13/17, Nahl 16/14, Fâtır 35/12, Zuhuf 43/18.

⁴ Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâilî*, İstanbul 1997, 65-66.

buyurduğu rivayet edilmiştir: Benden sonra hilyemi gören beni görmüş gibidir. Kim bana şevkle bakarsa, Allah ona cehennemî haram kılar, kabir azabından emin kılar ve haşır ve karar gününde o çıplak olarak haşrolmaz.”¹

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere; hilye kelimesi, sözlük anlamının yanısıra ıstılahî bir mana kazanarak Hz. Peygamber’in bedenî özelliklerini anlatan manzum ya da mensur eserler ile bu konuda hadis kaynaklarında zikredilen rivayetlerin yazılmasıyla meydana getirilen birer hüsn-i hat şaheseri olan levhalara denir.² Manzum bir hilyede geçen şu beyit kelimenin ıstılahî manasına vurgu yapmaktadır.

“Hilye’nin manası ey hüsn-i melek

Vücd-ı Nebî’nin tarifî demek”³

Edebiyatımızda Hz. Peygamber dışında, diğer peygamberler, dört halife, aşere-i mübeşşere, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ve tasavvuf büyükleri için de yazılmış hilyeler mevcuttur.

Edebiyatımızda ve kültürümüzde kelimenin kullanımından ıstılahî mana kastedilince; Hilye-i Şerif, Hilye-i Saâdet, Hilye-i Nebî ya da Hilye-i Nebevî şeklinde tamlamalar yapılmaktadır.

Hilye edebî bir tür olarak ortaya çıkması ve şairlerin bu tarz eserler ortaya koymasının bir çok nedeni olmakla beraber bunların bazılarını şöyle özetleyebiliriz;

- 1-Hz. Peygamber’e duyulan sevgi,
- 2- Hz. Peygamber’in şefeatine ulaşma arzusu,
- 3- Hilye ile ilgili hadislerin müjdeleri,
- 4- İyi bir eser bırakarak daha sonra hayırla anılmak arzusu,

¹ Hâkânî Mehmed Efendi, Hilye-i Hâkânî, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1301, 11.

² Bkz. Zülfikar Güngör, *Türk Edebiyatı’nda Türkçe Manzum Hilye-i Nebevîler ve Nesîmî Mehmed’in Gülistan-ı Şemâil’i*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Ankara 2000, 1-5.

³ Âşık Kadri, *Hilye-i Şerif*, Zülfikar Güngör Özel Kitaplığı, vr. 3b.

5- İslam'da insan resminin yapılmasının yasaklanmasına dair bazı haberler.¹

Şairler kaleme aldıkları eserlerle ilgili rivayetlerden hareketle adeta Hz. Peygamber'in fizikî ve ruhî bir portresini çizmişlerdir. Bu eserler şekil yönünden başlıca dört şekilde oluşturulmuştur.

- 1- Manzum Hilyeler
- 2- Mensur Hilyeler
- 3- Levha Şeklinde Hilyeler
- 4- Gül Şeklinde Hilyeler

Edebiyatımızda bu şekilde kaleme alınan hilyelerin bir çok örneği mevcuttur. Hilyelerde Hz. Peygamber'in fizikî ve ruhî yapısı değişik tamalama ve tasvirlerle edebî bir şekilde anlatılmıştır. O'nun boyu, göz rengi, dişleri, yüzü, saçları, sakalı ve daha bir çok uzvu hilyelerde yazıyla resmedilmiştir. Yine ayrıca O'nun konuşması, sözleri ve insanlara davranışının anlatımı da eserlerde yerini almıştır.² Biz de bu çalışmamızda manzum hilyeler arasında öne çıkmış olan Hakânî'nin *Hilye-i Saâdeti* ve Nesîmî Mehmed'in *Gülîstan-ı Şemâil*'inden hareketle O'nun insanlara nasıl davrandığını ortaya koymaya çalışacağız.

HAKÂNÎ, HİLYE-İ SAÂDET

Hakânî Mehmet Bey tarafından kaleme alınan bir hilyedir. Hakânî'nin asıl ününü duyurduğu eseridir. Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Ancak, eserlerinden ve yapmış olduğu görevlerden anlaşıldığı kadarıyla onun iyi bir eğitim almış olduğu söylenebilir. Kaleme aldığı hilyesinde Hz. Peygamber için kullandığı ifadeler, tamlama ve teşbihler ondaki peygamber sevgisini çok iyi anlatır.³

1077/1589'da tamamlanan ve Türk edebiyatının şaheserleri

¹ Geniş bilgi için bkz., Zülfikar Güngör, age, s. 14-20.

² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Ali Yardım, Peygamberimizin Şemâil'i, Damla Yay., İstanbul 1997.

³ Hakânî'nin hayatı eserleri ve hilyesi hakkında daha geniş bilgi için bkz., İskender Pala, Hilye-i Saâdet, TDV Yay., Ankara 1991.

arasında önemli bir yere sahip olduğu tartışmasız olan eser dönemin devlet adamlarından Çağalzâde Sinan Paşa'ya sunulmuştur. 712 beyitten oluşan hilye aruzun **Feilatün Feilatün Feilün** kalıbıyla yazılmıştır. Hilye-i Saâdet için muallim Nâci "Süleyman Çelebi'nin *Mevlid'i* gibi âmmenin kabul ve takdirine mazhar olmuş âsâr-ı mübârekedendir."¹ demektedir.

NESİMİ MEHMED, *GÜLISTÂN-I ŞEMÂİL*

Aruzun **Mefâilün Mefâilün Fâülün** vezniyle yazılan eser mesnevî tarzındadır. Adı Gülistân-ı Şemâil olan hilyenin ana bölümü yaklaşık 1137 beyitten müteşekkildir. Nesîmî Mehmet Efendi de eserinde Hz. Peygamberle ilgili coşkulu, samimi ve duygulu ifadelerle teşbih ve tamlamalar yapmıştır.² Eserde, şairlerimizce şiirlerde Hz. Peygamber'i sembolize eden gül motifi önemli bir yer tutar.

Şimdi bu iki hilyedeki beyitlerden hareketle Hz. Peygamber'in insanlara karşı davranışını ele alalım.

Hilyelerde şairlerin Hz. Peygamber'in davranışlarını hadislerden hareketle nazım diliyle resmetmektedirler. Bu resimlerin ana unsuru hadislerin ifadeleri ve tasvirleridir. Hz. Peygamber'in -Hilyelerden anladığımız şekliyle- insanlara davranışını şöyle maddelendirebiliriz.

1- O birisiyle konuşmak istese ona dönerek konuşur hatta bütün vücuduyla yönelirdi.³ Çünkü insanlarla iletişim kurmak ve ona verilen değeri anlatmak onu dinlemek ve onunla konuşmak için ona doğru tüm vücuduyla dönmek çok önemli bir davranıştır. Bunun aksi bir davranış iletişim yolunu kapatacağı gibi ona küstürebilir de.

Hz. Peygamber nereye dönse bütün vücuduyla döner, yani vücudunu başına tabi eder öyle dönerdi. Hakânî bunu "cismi pâkiyle dönerlerdi, serine tâbi ederdi cesedi" şeklinde anlatır.

Müteveccib olup a'zâsı ile

¹ Muallim Nâci, Osmanlı Şâirleri, İstanbul 1307h, s. 53.

² Gülistân-ı Şemâil hakkında daha geniş bilgi için bkz., Zülfikar Güngör, age., s. 50-56; 153-338.

³ T ırmızı, Şemâil, Beyrut 1998, s.21. (Bu çalışmada geçen hadislerin kaynakları konusunda bana yardımcı olan meslektaşım Dr. Kadir Paksoy'a teşekkür ederim).

Cism-i pâkîyle dönerlerdi bile

(Bir yöne döneceği zaman bütün uzuvlarıyla ve temiz bedeniyle o tarafa yönelirdi).

Serine tâbi ederdî cesedi

Bunu terk etmemiş idi ebedî¹

(Vücûdunu başının hareket yönüne tabi ederek o tarafa dönerdi. Ve bu davranışını ebediyen terk etmemişti).

Gülistân-ı Şemâil'de,

Kaçan kim iltifat idüp o server

Dönüp bir cânibi itseydi manzar

Çevirmezdi ser'-i izzet medâr'ın

Düşürmezdi nazardan i'tibârın

(O efendi(miz) ne zaman yönelip bir tarafa baksaydı, sadece başını çevirmez ve bakışları önemsiz olmazdı).

Dönüp ol cânibe cümle bedenle

Teveccüh idüp ol pâkîze tenle²

(O yöne doğru bütün bedeni ile ve tertemiz vücûduyla dönerdi).

Hz. Peygamber'in yeryüzünde en çok sevilen insan olmasının temel nedenlerinden biri de bu sünneti olsa gerektir. Zaten yukarıdaki beyitleri yazan şaire de bunu yaptıran O'na verilen değer ve duyulan sevgi değil midir.

¹ İskender Pala, age., 48-49.

² Zülfikar Güngör, age., s. 271.

2- Gülümsediği zaman dişlerinin görüntüsü, yıldırım parlaması veya dolu taneleri gibi olurdu.¹ Hadislerde hiçbir zaman kahkaha atarak gülmediği belirtilen Efendimiz etrafında bulunan insanlara bir vesileyle tebessüm ettiği zaman ağzından bir nur, bir parıltı yayılır gibi olur ve dişleri bembeyaz ortaya çıkardı. Yani O'nu çok seven sahabeler öyle hissederdiler. Bu da etrafındaki insanlara bir huzur ve güven vereceğinden O'na olan sevgileri artardı. Bu durumun hilyelerde şöyle işlendiğini görüyoruz.

Gülse ol iki cihann güneşi

Ya'ni ol encüm-i evc-i Kureşî

Handeden devlet ile olsa ryan

Debeninden ol mübârek dendân

(O iki cihan güneşi ve Kureyş göğünün yıldızı ne zaman gülse, çenesinden ol mübarek dişleri gülmekten (karşısındaki kişiye) bir şans gibi ortaya çıkardı).

Yıldırım gibi dırabş eylerdi

Şu'le-i şa'şâa-babş eylerdi

(O gülüşten dolayı yıldırım gibi etrafa bir ışık yayılırdı).

Görünürdü hem o dendân-ı şerîf

Tolular taneleri gibi latîf²

(Güldüğü esnada mübarek dişleri dolu taneleri gibi görünürdü).

Peygamber Efendimizin bu özelliklerini *Gülistân-ı Şemâil* şöyle ifade eder:

¹ Gazâlî, İhyâu Ulûm'd-Dîn (Çev. Sıtkı Gülle), Huzur Yay., İstanbul 1990, II, s. 820.

² İskender Pala, age, s. 60-61.

Olup tâbende ta'z ü pâk u dendân

İderdi reşk ana lü'lü-yi ummân

(O'nun dişleri taze ve tertemiz parlardı ve onu okyanusların kıymetli incileri kıskanırdı).

Olup dendâm sâf u pâk u berrâk

Ziyâ alurdu andan şems-i âfâk¹

(O dişler o derece parlaktılar ki adeta güneş ışığını onlardan alıyor gibiydi).

3- Konuştuğu zaman dişlerinin arasından bir nur fişkıyormuş gibi olurdu. Kendisine meleklerin secde ettiği o Nebî, konuştuğu zaman feyz-i hikmetle konuşur ve dişlerinin arasından etrafı aydınlatan bir nûr saçılırdı.² Yine bu tasvir ve ifadeler de hilyelerde şöyle belirtilmektedir.

Hakâni'de;

Tekellüm eyledikde ol yüzü hûr

Sanurlardı arasından çıkar nûr

(O yüzü huriler kadar güzel olan sevgili konuştuğu zaman etraftakiler dişlerinin arasından bir nur çıkıyor sanırlardı).

İki ön dişi oldukda hüveydâ

Olurdu arasından şu'le paydâ³

(İki ön dişi ortaya çıktığı zaman, arasından ışık ortaya çıkardı).

Şîr-i Hak didi "O mescûd-i melek

¹ Zülfikar Güngör, age, s. 239.

² Ahmed Cevdet Paşa, Kıyas-ı Enbiyâ, İstanbul 1331, IV/364-365.

³ Zülfikar Güngör, age, s. 238.

Feyz-i hikmetle tekellüm edicek

(Allah'ın Aslanı dedi ki: Kendisine meleklerin secde ettiği hikmet bereketiyle konuşunca;)

Anın ön dişleri ettikçe zühûr

Zâbir olurdu hemân şu'le-i nûr

(Ön dişleri göründükçe ortaya hemen bir nur çıkardı).

Şöyle ifrât ile berke eyler idi

Meclis-i matla'-ı şark eyler idi"¹

(O kadar abartılı bir ışık ortaya çıkardı ki, ortam güneşin doğuşu anı gibi olurdu).

4- O güldüğü zaman yanakları inci saçardı. Pegamber Efendimiz güldüğü zamanda mübârek yanaklarından sanki inciler saçılıyormuş gibi olurdu.² Hakânî bunu Hilyesinde şöyle ifade eder.

Fahr-i âlem gülüceke dişlerinin

Dür-i mekşûfu olucak gevberinin

(Fahr-i alem güldüğü zamansanki bir mücevher kutusu açılmış gibi olurdu).

Nâr-ı dırabşâm çü mibr ü meb-i nev

Kevne salardı ser-â-pâ pertev

(Onun parlayan nuru güneş ve yeni ay (hilal) gibi olurdu ve alema baştan aşağı ışık saçardı).

¹ İskender Pala, age, s. 59.

² Ahmed Cevdet Paşa, age., IV/364-365.

Şöyle şeffâf idi ol cevber-i sâf

İncilâsıyla dolardı etrâf¹

(O saf cevher okadar şeffaf idi ki onun parlamasıyla etraf dolardı).

5- Yürürken hafif bir şekilde öne eğik olarak ve yokuş iniyormuş gibi yürür.² Bu davranış da Efendimizin ne kadar mütevâzi olduğunu anlatır. O bu yürüyüş tarzıyla gurur ve kibirden uzak, görünüşte etrafındaki insanlardan farksız bir şekilde davranırdı. O'nun bu davranışı etrafındaki insanlara verdiği değeri ve onların sevgisini kazanmış olmasının ifadesidir. Hâkânî bunu şöyle ifade eder;

Dediler vasf-ı şerifinde yine

Yürüse mâil olurdu önüne

(Onun vasf-ı şerifi için; 'o yürürken önüne doğru eğilerek yürürdü' dediler).

Ya'ni yükseken eder gibi nüzûl

Yürüse dâim eğilirdi Rasûl

(O Rasûl, yürürken daima yüksek bir yerden iniyormuş gibi eğilerek yürürdü).

Hazret-i Hak'dan edip istihyâ

Meb-i nev gibi olurlardı dü-tâ³

(O Hazret-i Allah'tan utandığı için hilal gibi daima iki başını eğerek yürürdü).

¹ İskender Pala, age, s. 62.

² Tirmizî, Şemâil, s. 21.

³ İskender Pala, age, s. 92.

Nesîmi Mehmed'in *Gülîstân-ı Şemâil*'inde ise bu durum şu beyitlerle ele alınır;

Gören refâtârını ol serv-nâzın

O nahl-i dil-rubâ-yı ser-fırağın

(O nazlı bir servi ağacı gibi yürüyen sevgilinin yürüyüşünü gören,)

Kıyâs idüp o pâkîze revîşden

İner sanurda lütf ile inişden¹

(Onun o tertemiz yürüyüşünü görenler onun iniş aşağı iniyormuş gibi yürüdüğünü sanırlar).

6- O'na uzaktan veya yakından bakan biri O'nun şahsında en güzel insanın vasıflarını görürdü.² Efendimiz her zaman görünüşüyle halk içinde dikkat çekerdi. O "Aks-i âyine-i zât idi" yani Allâh'ın zâtının bir yansıması idi. O son peygamber, en mükemmel insan ve Allâh'ın habibi olduğundan bütün mükemmel insan özelliklerini şahsında toplamıştı. Bu Hâkânî'de şöyle belirtilir;

Gâyet a'lâsı idi nâsın ol şâh

Nazar olsa irakdan her gâh

(O Şah, insanların en a'lâsı idi. Ne zaman uzaktan bakılsa).

Hem yakınından o mümtâz-ı cibân

Aks-i âyine-i zât idi hemân

(Hem yakından (bakılsa) O cihanın en seçkini Allah'ın zatının bir aksi gibiydi).

¹ Zülfikar Güngör, age, s. 270.

² İbn Sa'd, Tabakât, Beyrut (tarihsiz), I/230-231; Hâkim, Müstedrek, Haydarâbat 1342, III/9.

Ohcak mihr-i cemâli tâli'

Kurb u bu'd olmaz idi hiç mâni¹

(Cemalinin güneşi doğmasına, yani onun güzelliğinin ortaya çıkmasına uzaklık ve yakınlık mani olamazdı).

7- O'nu ansızın gören biri O'ndan korkar ama O'nunla yakın olup biraz tanıyanlar da O'nu severdi.²

Bir güzergâbda âdem gâhî

Ansızın görse Rasûlullâh'ı

(Rasûlullâh'ı yolda bir insan aniden görse).

Heybet alırdı güzârından anın

Kesret-i hilm ü vakarından anın

(O'nun yürüyüşünden, vakarı ve tavrından çekinirdi³).

Dahi bir kimse Rasûl ile müdâm

Eylese hıta idip ba'zı kelâm

(Eğer O'nun sohbetine devam edip birazcık tanısa ve sohbet etse).

Kelimâtındaki lezzet ile ol

Kulu olurdu kabûl itse Rasûl⁴

(O'nun kelimerinin lezzeti ile eğer Hz. Peygamber kabul etse kulu kölesi olacak kadar O'nu sever.

¹ İskender Pala, age, s. 93-94.

² Tirmizî, Şemâil, s. 18.

³ İskender Pala, age, s. 94-95.

Gören ansuz ol mabbûbul-kulûbı

Temâşâ eyleyen ol ol vech-i hûbı

(O kalblerin sevgilisini aniden görüp sevimli yüzünü gören).

Alup heybet o Şâhun heybetinden

Vakârından şaşardı debşetinden

(O Şah'ın heybetinden korkar ve vakarından şaşıp ürperirdi).

İdenler âşinâyâne sülûkı

Severlerdi o Sultân-ı mülûkı

(O'nunla biraz aşına olup tanıyanlar, O sultanlar Sultani'nı severlerdi).

Gören bir meclisinde alıştırı

Devâm-ı vuslatına çalışırđı¹

(O'nu meclisinde bir defa görenler, O'nunla sürekli beraber olmaya gayret ederdi).

Sonuç

Hız. Peygamber'in bir nevi sözle, manzumelerle çizilen fizikî ve manevî portresi demek olan hilyelerden, Hilye-i Saâdet ve Gülistân-ı Şemâil'den hareketle Peygamberimizin insanlara davranışını anlatmaya çalıştık. Aslında hilyelerin her beyti bizim konumuzla alakalı olarak değerlendirilebilir. Ancak biz bu tebliğimizde doğrudan efendimizin insanlara olan sevgisini ifade eden davranış ve ifadelerini ele alan beyitleri seçmeyi uygun gördük. Bu ifadelerden hareketle, O'nun insanlara davranışını ele alan beyitler daha geniş bir çalışmaya kaynaklık edecek kadardır demek mümkündür.

Tebliğimizde, Efendimizin rivayetlerde geçen özelliklerinin

¹ Zülfikar Güngör, age, s. 287-288.